

ČEŠTINA MEZI JAZYKY

Czech among Languages

Marie Čechová

Pod tímto názvem vydal letos v nakladatelství Karolinum docent Milan Hrdlička knížku nevelkého rozsahu (o 123 stranách), ale obsahově hutnou; v ní autor zúročil svou celoživotní zkušenost vysokoškolského učitele češtiny jako cizího jazyka. Kniha je vhodná nejen pro učitele cizích jazyků, ale i pro vyučující češtiny jako mateřštiny, protože odkrývá na ni pohledy z jiné, než pro ně běžné perspektivy. Projevuje se v ní autorův rozhled, který získal zvláště dlouhodobými pobyty v zahraničí, a to v Evropě (několik let v Bruselu) i v Asii (opakovaně několik let v Koreji), a tak mimo jazykovou stránku čtenář ocení i širší kulturně sociální pohled na češtinu v domácím i cizím prostředí.

Publikace je rozdělena do tří oddílů a ty pak do kapitol a podkapitol. Z nich nejrozsáhlejší je nejobecněji pojatý oddíl první *Jazyk a národ*, členěný na 6 kapitol. Už samy jejich názvy svědčí o tom, že si autor klade obtížné a těžko řešitelné otázky, na něž odpovídali jeho předchůdci velmi rozmanitě:

Čeština jako národní jazyk

Český národní jazyk a národní charakter

Stratifikace českého národního jazyka, jeho variety a kontury

Čeština (nejen) v majoritním jinojazyčném prostředí

Atributy češtiny

Čeština ve světě a svět češtiny

Od rysů národa, k nimž patří (vedle společných cílů politických, ekonomických, jazykových, kulturních...) národní uvědomění, přechází k pěti etapám utváření českého národa (tady je omylem kladena Dalimilova kronika do 12. století, což platí o Kronice Kosmově) a k následným utopickým představám o jazyku všeslovanském a k jazyku československému, v té souvislosti uvádí pokusy reformátorů (Antonína Frinty a A. Felcána) o kompromisní, třetí jazyk. Kapitolu zakončuje pasus o jazycích národních (i o absenci národních jazyků) a jazycích nenárodních (bývalé koloniální jazyky). V této kapitole mohl být představen i pokus Ľudovíta Štúra o konstituování jazyka lašského.

Autor přibližuje i výsledky studia psychologie národů analýzou jejich jazyků (počínaje Wilhelmem von Humboldtem) včetně pohledu Emanuela Chalupného

na češtinu a postřehů Ivana Lutterera o absenci salonního jazyka, hojných zdobnělinách v ní, o hanlivých pomístních jménech (uvádí však jména místní, viz *Hrdlořezy, Všetaty*, jmenuje i *Pičín*, nejde o vulgarismus). Doplnuje i rysy řečového chování Čechů: společenský odstup, skepse, obliba v užívání titulů, řečové etno-stereotypy: *pije jako Dán, je lakomej jako Skot...*

Ve výkladech o stratifikaci národního jazyka se autor právem odklání od (lan-guového) názvu *běžně mluvený jazyk*, je pro *běžně mluvenou řeč*, doplnili bychom nejvhodnější ekvivalent *běžná mluva*. V této kapitole mohl zohlednit i nedávno vydanou publikaci plzeňské univerzity *Sociolekty v různých sférách komunikace* (z r. 2023), v níž má zásadní, úvodní kapitolu. Při vymezování příslušníků českého národa počítá oprávněně i s komunitou neslyšících (jazyk není jediným rysem národa), do podob češtiny zahrnuje i její zahraniční realizace, její hybridní variety, pokud je v nich čeština majoritní.

Dočítáme se o více než milionu mluvčích jinojazyčného původu na našem území (počítá se i s mezijazykem /interlanguage/) a o třech milionech uživatelů češtiny mimo naše území.

Ve shrnutích o „češtinách“ autor nezapomíná na krajanskou češtinu v různých zemích (uvádějí se ovšem jen ukázkově, bez nároku na úplnost), ani na pojem zděděný jazyk, s nímž se operuje nově. Snad by býval mohl v této souvislosti uvést současnou knihu Sergeje Skorvida o mizejících českých jazykových ostrůvcích v Rusku na počátku 21. století (2024).

Pozornost je věnována jazykovým kontaktům, především historii bohatých styků s polštinou, jejich vzájemnému střídavému ovlivňování, tady postrádáme připomenutí zásadního přínosu Terezy Zofie Orloš(ové). Představuje se podunajský (středoevropský) jazykový svaz, který se vytvořil dlouhodobým společným soužitím příbuzných i nepříbuzných jazyků v soustátí habsburské monarchie a jemuž soustavnou pozornost věnuje vídeňský Stefan Newerkla, přičemž obrací pozornost na lexikální i syntaktické čechismy (*böhmisch powidalen, pritsch sein, schezko jedno*) v rakouské němčině. Kontaktem jazyků dochází nejen k přejímkám (nejméně v morfologii), ale také k redukci a k přirozené postupné atrofii krajanské češtiny vlivem jazyka místních majorit.

Mezi vybranými rysy češtiny nalézáme úvahu nad libozvučností a krásou češtiny, což je přístup subjektivní. Autor konstatuje, že se čeština cizincům zpravidla líbí, podotýká, že libozvučnost závisí na počtu samohlásek a dvojhhlásek. Z toho zorného úhlu je nejlibozvučnější, jak autor říká, nejpěvnější italština.

K rysům češtiny připojuje informaci o její důležitosti: patří mezi 6 desítek nej-užívanějších jazyků světa (asi ze 6000), na světových operních scénách je třetím nejužívanějším jazykem, z hlediska obtížnosti patří z pěti do čtvrtého (tedy velmi obtížného) stupně. Mimořádnou kondenzací sdělení v češtině umožňuje její vyso-

ká míra flexivnosti, s koeficientem 100 je (podle polského lingvisty A. Suskiho) nejstručnějším z osmi sledovaných evropských jazyků.

V poslední kapitole (nejobsáhlejší z prvního oddílu, do s. 58) autor posuzuje místo češtiny ve světě a svět češtiny (srov. s titulem knihy M. Čechové *Svět v češtině a svět češtiny*). V ní autor představuje univerzitní i jiná pracoviště věnující se češtině. K nim vcelku mechanicky přičleňuje známá česká slova užívaná ve světě a cizí slova v češtině a na tomto místě připojuje appendix o českých protějšcích názvů území, pokrmů (!) a měst (chybí výslovně: názvů): *Aachen — Cáchy, Graz — Štýrský Hradec...*

Druhý oddíl *Jazyk a jeho akvizice* (o 32 stranách) se skládá ze tří kapitol:

Mluvnická forma a její význam

O faktorech řečové distribuce mluvnických kategorií a jevů

Podněty z akvizice češtiny pro cizince

V tomto oddíle autor přibližuje čtenáři své zkušenosti z výuky Nečechů a dává mu pro ni inspirativní impulsy.

Nejprve stručně pojednává o arbitrární povaze mluvnického znaku, rozlišuje (jako i my) kategorie mající přímou oporu v objektivní realitě a bez ní, bezpříznakovost a příznakovost gramatických kategorií (bepříznakovost singuláru, imperfektivních sloves a tvarů prezntních) a postihuje nevyužitý potenciál nabízený onomaziologií. Omylem se tady (s. 66) místo o dativu posesivním mluví o genitivu (*divil se babiččinu/babiččině/babiččinnému důchodu*). Některé z faktorů ovlivňujících volbu mluvnických kategorií a jevů, stejně tak podněty z akvizice češtiny cizinci najde čtenář už v autorových článcích publikovaných v Bohemistyce nebo v časopise Český jazyk literatura (např. o podobě číslovkových výrazů, jako *jeden rok × dvacet let*, výrazů předložkových, jež působí uživatelům cizincům zvláště potíže, zdůrazňuje u nich potřebu rozlišovat význam účelový od lokálního: *jde na oběd × jde do restaurace*. V této souvislosti upozorňujeme na klasifikaci příkladů typu: *na vysvětlenou, na uvítanou, na usmířenou* — nejde o adjektivum, ale o příslovečný výraz složený z předložky a substantivizovaného adjektiva, pokud bychom psali výraz dohromady, pak jde o příslovečnou spřežku. Nejen pro cizince, ale i pro Čechy, zvláště pro jejich výuku, je významná pasáž o signálních slovech (blíže o tom píše Starý Kořánová), která předznamenávají, signalizují, který tvar slovesný bude po nich následovat: *včera* + čas minulý, *až* + čas budoucí, *jakmile* + sloveso dokonavé, fázová slovesa (*přestat, začít...*) + nedokonavé sloveso. V kapitole *Podněty z akvizice češtiny pro cizince* se opakují některé typy případů z řečové praxe uváděné v kapitole předcházející, ale důkladněji se rozebírají. Nové jsou příklady na jazykovou (řekněme spíše: komunikační) ekonomii, včetně univerbizace, useknutých výroků, nedorečení (*nashle, jít na o...*), chybí však např. blindingy.

Nebudeme podrobněji analyzovat všechny řečové doklady a jejich typy, jen poznamenejme, že v některých případech nejsou formulace zcela přesné: používá se zastaralý, nevýstižný termín základ slova (jde o kořen, nebo o kmen?), netroufala bych si tvrdit, že substantiva na rozdíl od adjektiv nabízejí více opozit. Na několika místech se spojují jevy neslučitelné (*na horu* × *nahoru* a *ku příkladu* × *kupříkladu*), protože jde o typově odlišné jevy: předložkové spojení *jít na horu*, tj. na vrchol (kopce), proti *jít nahoru*, tedy někam na výše položené místo, kdežto u druhého příkladu je rozdíl pouze formální, pravopisný, nikoli sémantický.

Připomeňme pasus o ústupu flexe a naproti tomu o rozšiřování flexe k neohybným výrazům: *hlasovali proti ANU*. V případě *pana Tenkrát* však jde o substantivizované příslovce, o vlastní jméno, jež se právem skloňuje. Příklad *dva roky zpátky* nepovažuji za doklad neznalosti ani mluvní pohodlnosti, ale za doklad vlivu angličtiny na strukturu české syntaxe, viz *two yers back*, o tom apod. jevech jsem mj. referovala na letošní květnové konferenci *O modernosti a tradici v jazyce* v polském Opole (referát připraven do tisku). Oddíl je zakončen úvahou nad dvěma nominativními výrazy ve větě (*Ten film byl(a) pohádka*), autor se právem přiklání ke shodě s mluvnickým rodem subjektu.

Třetí oddíl nazvaný *Vybrané otázky teorie uměleckého překladu* se zabývá nejprve přeložitelností uměleckého díla: předkládá argument stoupenců nepřeložitelnosti, „jazyk myšlenku nejen zprostředkovává, ale současně podmiňuje“, a proti tomu cituje Vladimíra Skaličku ze SaS (1978): „Vše to jsou jen subjektivní pocity, které není možno ani dokazovat, ani vyvracet.“ Autor přemýšlí o druzích ekvivalence (formální a dynamické, sémantické, stylistické, pragmatické, komunikační a funkční) a přiklání se k myšlence adekvátnosti překladu, tedy k „optimální aproximaci originálu“, k jistému kompromisu: přeložené dílo z něčeho vychází a k někomu směřuje, překlad by měl usilovat o týž účinek jako originál. Po těchto obecných úvahách autor přechází k překladům /převodům konkrétních děl: Čapkovy *Továrny* na absolutno, Chevallierových *Zvonokos* a Dantovy *Božské komedie*. Následující podkapitoly zaměřuje k překladu jinojazyčných pasáží a záměrných gramatických a pravopisných chyb. Jde o výklady užitečné pro budoucí překladatele.

Protože naše recenze vychází v didaktickém časopise, nebudeme tyto části blíže rozebírat, připomeneme však z hlediska výuky češtiny a cizích jazyků závěrečnou podkapitolu, věnovanou didaktické metodě „tichá pošta“, jež sleduje posuny v jednotlivých po sobě jdoucích variantách předlohy, čím jsou motivovány a způsobovány. Na závěr této metody se srovnává počáteční česká podoba (jeden student pořídí překlad do cizího jazyka, další tuto variantu přeloží zpět do češtiny, třetí opět do cizího jazyka...) a konečná česká podoba textu. Autorovi se tato metoda osvědčila při překladových cvičeních, myslím, že ji mohou používat i jeho následovníci na středních školách.

Představovaná kniha je pečlivě připravená, obsahuje za každým oddílem podrobný seznam studijní literatury, na závěr knihy stručné resumé. Chybějí sice rejstříky, avšak věcný rejstřík je nahrazen podrobným obsahem knihy. Text je téměř bez grafických a pravopisných nedostatků, jeden přepis však mění smysl sdělení: (*antiestétského*) *změření poezie* mělo být *zaměření*. Místy pak chybí vyznačení probíraných jevů kurzivou (např. s. 78, 84 a 85).

Kniha *Čeština mezi jazyky* je cenná pro vyučující češtiny jako cizího i mateřského jazyka nejen metodickými a didaktickými pasážemi, ale i obecnými výklady, jež mohou rozšířit obzor vyučujících a kterých mohou využít i ve výuce.

Prof. PhDr. Marie Čechová, DrSc.

m-cechova@seznam.cz

ORCID: 0000-0002-8041-946